

Иван СТУДЕН

П Р А Х

ИЗ ДРАМСКОГ ДЕЛА О КРАЉЕВАЧКОМ ОКТОБРУ

Октобар, хиљаду девеи стотина четрдесет и четвртие. Стаја на дрвном Жривенику. Два заробљеника везана за стубове.

ЛОТ (*ој орчено*)

Свега овога не би било да сте их ви одмах, чим сте их угледали...

ВАЛТЕР

Ја њих нисам угледао. Сакрили су се у сламу. Видео сам само жене, а осим тога, да ме нисте разоружали, не би сада били везани.

ЛОТ

„Видели сте само жене“! Па ШТА ако су жене? Зар вам је то први пут?

ВАЛТЕР

Први пут, или не, ја никада нисам пуцао својом вољом. Уосталом, ако баш желите да знате, ја никада нисам ни пуцао. То су по мом наређењу радили други.

ЛОТ (*не без извесне љакости*)

Својом вољом или без своје воље, ви сте наређивали да се пуца. Вођа Кајтелу. Кајте Бемеу. Беме Дешу. Деш Мацијевицу. Мацијевиц вама, — а ВИ војницима. У том случају, ЈА сам само посматрач, зар не?

ВАЛТЕР

Не. Ви сте били НАШ СТРАХ. Душа сваке кржаве реке, па и те.

ЛОТ

Ви ми ласкате. Како себе сада видим у новом светлу.

ВАЛТЕР

То није „ново светло“, господине.

ЛОТ

Него?

ВАЛТЕР

Сваки Рајх морао је имати свога Лота. Ту велику пирамиду страха, која све људе, својом вољом или без своје воље, присиљава да се понашају исто; да говоре исто; да мисле исто, као једно биће, један Левијатан.

ЛОТ

Само такав Рајх може остварити велике заједничке циљеве.

ВАЛТЕР

Којим средствима?

ЛОТ

СВИМ средствима која служе великим циљевима!

ВАЛТЕР

Признаћу вам, ја не знам шта су то „велики циљеви“. У историји то су били огромни штитови иза којих се увек заклањало све што се напред није видело. Зар безбројни мали циљеви безбројних малих људи — никада ништа нису значили? И како кроз то човек да пронесе свој бедни живот, а да не остане ТУ на попришту тих ваших „великих циљева“, са пробушеном лобањом, сав крвав и попишан?

ЛОТ

Ви сте ништаван пацифист вредан сваког презира. Сами сте за себе рекли да вам је страх ваш алтер-его с којим по сву ноћ шапућете. „Ко не жели сукоб, у овом свету вечите борбе, не заслужује живот!“ рекао је Вођа.

ВАЛТЕР

„Постоје само две врсте људи: они који су са нама и они који су против нас“, рекао је Геринг.

ЛОТ

Мислећи на такве као што сте — ви!

ВАЛТЕР

Али, ја сам СА ВАМА, забога! Зар не видите? Чак смо и заједно везани. Чак ћемо и заједно умрети...

Замишљавам вашу и моју лобању после педесет година... Не зна се да ли је немачка или српска... Не виде се одлике расе. Само мили мали мрав. Унутра му хладовито као у пећини. Не зна да сте то ВИ нити да су то две лобање које су се мрзеле. Иде тако мрав, шета се. Баш га брига... На Жртвенику сунце. Тихо као сада, а мрав излази, улази... Згодно, а? (*Лош ћући*). Лот... Лот!

ЛОТ

Шта хоћете?

ВАЛТЕР

Згодно, а?

ЛОТ

Ја вас мрзим, Валтер.

ВАЛТЕР

И ја вас.

ЛОТ

Још више: презирам вас!

ВАЛТЕР

Као и ја вас. У ствари, прво сам желео да вас убијем. Затим сам вам служио, а сада сте ОПЕТ ВИ једино што имам.

ЛОТ (*ћакосно*)

„Згодно, а“?

ВАЛТЕР (*са уздахом*)

Да, „згодно“... Човек је у сваком случају НИШТА...

(*Сам за себе*).

Све је то као страشان сан... Проћи ће, заборавиће се... Уосталом, шта ме се они тичу. Окретао сам главу од раскомаданих лица са ужасом. Стидео се. Али, увек сам говорио себи — да то не чиним. ЈА нити бих ја то икада чинио. То је чинио Лотов Рајх чији смо сви ми... У зеленим униформама... Важно је извући главу, ко има среће, ко успе...

(*Лошу срдићо*)

Требало је да дође до овога, да ЈА паднем у њихове руке, па да их најзад, раширених очију почнем да гледам и да мислим о њима као о људима који такође имају САМО ТАЈ ЈЕДАН ЖИВОТ.

ЛОТ (*очајно*)

Убићу вас! они нису људи!

ВАЛТЕР

А зашто сте од њих узели млеко,

ЛОТ

Да би одржао живот, као што бих из баре пио воду.

ВАЛТЕР

Па добро, а шта мислите: зашто су вам они то дали?

ЛОТ

Не знам. Не интересују ме.

ВАЛТЕР

Бојите се да су бољи и јачи од нас, — јер само господствена и префињена душа може да нахрани туђег, гладног пса, а ви ваљда не гајите илузију да смо ми за њих нешто друго?

ЛОТ

Говорите свашта.

ВАЛТЕР

Говорим оно што знам. Они верују да чинити добро дело, значи бити Богу сличан.

ЛОТ

А ја мислим да смо само МИ АРИЈЕВЦИ Богу слични; наш симболички језик говора и обреда; наш витешки „ЕС-ЕС“ ред саздан на древној мистици; наш кукасти крст на црвеном пољу; наше маршујуће колоне запаљених ноћних буктиња. Достојанствени ритуали и обреди; с нама оживела грандиозна архитектура; све то започето из темеља... То вама, наравно, не значи ништа — јер сте хибрид. Ваш мозак не зна за величину патетике. То је знање само великих и јаких. Шта је на пример, одржало цркву хиљадама година?

ВАЛТЕР

Љубав.

ЛОТ

Којешта. МИСТИКА и несазнатљивост крајњег! Мистика је поглед у

несазнајно достојанственог бића! Али, откуд мој пас зна шта је мистика и откуда би то њега уопште занимало?

ВАЛТЕР

Да, ви свога пса нисте могли научити свему томе — јер ни један пас не би пристао да задави све друге псе, само зато што су слабији од њега; да их затвара у ограђене просторе и мучи; да им окачиње жуте траке; да их сече и унаказује да би усавршио своје „нарочито“ лајање. Не, господине Лот. ПСИ то не могу, али сада када знам да сам и ЈА, чак и против своје воље, све то чинио, — страх ме је ОД ЧОВЕКА који све то може; чије мождане вијуге личе на сплетене змије; који сања, смишља... Који себе воли — и који чак и док се љуби, може страшно да мрзи. Једном таквом самозаљубљеном мозгу, дража је свака његова „велика идеја“, од преса-вијања, патњи и умирања људи... Ви сте ми први — у Краљеву, унели тај страх у кости, а онда сам схватио да сте ви САМО ДЕЛИЋ тога великог, незадрживог зла и да убити вас, не значи убити ЗЛО и управо, можда ништа не значи .....

II

Између стубова за које су везани Лот и Валтер чудно се бели лав-ва краве. Ту се повремено сјушића велика жива Адолфова слика, а када из ње изађе „Фирер“, у ојромном, позлаћеном раму осјтаје да се бели она истиа невина лави.

АДОЛФ (покрене се у слици)

А онда се наша велика, шарена поворка, попела до самог врха власти. Био је то најсрећнији дан. Уз френетичне поклике, пео сам се уз те симболичне степеннице, понекад прескачући и по две, са жељом да покажем снагу и свежину нас који долазимо одоздо, - први пут у историји Немачке, свакако, - али заувек. (*Усправља се.*) На Вилхелм-плацу, стајао сам на балкону Канцеларије. Смеђе легије корачале су уз музику, са шумом застава и „свастика“. Пролазећи поред нас, испружали су руке чврсто. Било је то као да је једна рука. Предводио их је ОН, мој први саборац и највећи непријатељ. Но свестан сам био тога, да сам ја горе, а он доле. Стајао сам са укоченом руком подигнутом увис, а ветар ми се поигравао са праменом на челу. Тај мали прамен био је такође — мој. То је немарност онога ко на ветру управља лађом лично и одређује јој пут. (*Излази из слике.*) Понекад са благим смешком који се природно очекује од мене, прелазиио сам преко правних редова „ЕЦ-А“ који су ме уздигли и које ћу, у „ноћи других ножева“ — ПОБИТИ у интересу нове земље што се рађа из пепела древне нордијске Туле, коју понекад само слутим, тамо негде у горама и у самоћи... Али та снага масе што се таласа и све што се догодило, не одређује ли то — баш мене, управо мене, као тога давно чеканог вођу Аријеваца који ће завладати светом? Зар то није логично и, не намеће ли се само?.....

* * *

Пред сам крај тога јуна, у Бад Годсбергу, набирали су се облаци. Химлер ме је окружио свом својом пажњом и густим редовима „блуза“. Блентави старац звао је, љутио се; бледео црвенео, као да мумије уопште још нешто... Али, плашио сам се Вермахта. Вермахт се плашио „ЕС-А“ и „НСДП“! „ЕС-А“ и „НСДП“ плашили су се „ЕС-ЕС“-а и Гестапа!... „ЕС-ЕС“ се плашио „ЕС-А“, а Гестапо Абвера.

Што се мене тиче, ја сам сумњао у све њих.

Има у томе нечег страшног што нисам знао. Вођа не припада никоме. Он је ничији. Њега сви присвајају. За њега се сви боре. У њега се сви заклињу и, њега би — да задаве. Владати! то значи непрестано једне упућивати на друге, па онда: или иммирити, или убијати.

Највише сам сумњао у оне који су ми највернији. Знате, то је уопште одвратно. Код њих постоји тако снажна жеља за идентификацијом да помало то постаје опасно.....

* * *

Прво вас опонашају. Потом настоје да вам се приближе. Потом, зна се већ, као и сама звер: вребају СКОК. У сну сањају како вам заривају нокте у грло... Зато сам увек сматрао да је најважније — држати их на одстојању; да увек тачно знају своју меру; да знају где су и шта су — и шта нису. Као на пример, касапин Сеп кога сам произвео у пуковника и поставио за команданта гарде... Кад бих га понекад пустио ближе да ми приђе, очи су му постајале благе, као у пса. Сеп је заиста био изванредан! Он у својој простој глави никада није сањао о владању, - већ о СЛУЖЕЊУ. И знао је: да постоји, живи и значи, само дотле — док постојим, живим и значим ЈА; моја моћ, моја воља моја наредба. За све то Сеп је био спреман да скочи и умре.....

* * *

Па ипак, од свих њих, једино ме је Химлер успео да потпуно придобије и разоружа. Чиме? А шта мислите? Па ето, управо тим својим НЕНАСТОЈАЊЕМ на на чему. Увек се држао на одстојању извршавајући без говора све што сам од њега тражио. Он је увек САМО ПИТАО а одговарао само ако је питан. Није користио ни једну од прилика да ми се приближи, а имао их је безброј. Увек се држао на одстојању. И најзад сам схватио: Химлер је човек коме је сан у животу да увек буде ДРУГИ, а не први. То је велика мудрост и мало је оних који то умеју. Зато сам га волео, и зато је он био моја сенка. Ја сам владао А ИЗ МОЈЕ СЕНКЕ... *(Штеклиње митраљеца)* .....

* * *

Па ипак, било је ноћи кад сам страховао и од њега. Можда је баш ОН та змија што свијена на грудима мирно чека... да у правом тренутку зада ујед?.. Сањао сам га једном тако. Змија је била мала, црна и личила је на њега. Имала је очи кавкасе, мало косе, налик на његове. А гледала је

кроз две шаренкасте рупице: ХИМИ! викнуо сам. ОН ЈЕ! Истог тренутка ускочио је Сеп и бацио се на њега. Али, рупа је већ била на врату, мала као стопарац, и из ње је текла крв... Ако Хими у зубима има отров као свака змија? помислио сам...
ОТРОВ!.. ах, па да! (*Расејано*) О т р о в...

III

Мали занатлија из Краљева, Живоћа, солунски рајник и приживела жртва Еноцида у коме је изи убио све своје, са синовцем Боривојем, и олим рукама је заробио Валтера и Лоџа и дуо се колебао да ли да их преда или да им сам суди.

ЖИВОТА (*Боривоју*)

Ма мислим се нешто. У прошлом рату половина нас бре изгубе... Па играју неке игре иза наших леђа. Продају нас и купују живе, а фронт још није ни кренуо. Онда ми опљунемо, па од Солуна до Београда, сва та говна разјуримо. Није нас ни шака стигло. Савезници трче за нама са коњицом, не може да нас стигну: „Аман, бре људи, станите, вичу. Депере наредио. Има да се врате“, а са непријатељем већ шушкају — како да нас расподеле. Ми се гледамо. Да псујеш не можеш, да не псујеш не можеш, а да кукаш не вреди. Него усе и у своје кључе!..

БОРИВОЈЕ

Тако баш било?

ЖИВОТА

Богами тако.

БОРИВОЈЕ

А после?

ЖИВОТА (*с уздахом*)

Па после, ко после: један не зна шта ће са парама, други нема леба да једе; сиротиња, господа, пандури... Ал сваком је свој живот драг... Јануара четрес прве снег до појаса. Мраз уједа. Откако се смркло улицама јуре фијакери и санке. Народ се развози на дочек Нове. Све кафане отворене и свечано украшене и све као да је полудело од песме...

ВАЛТЕР

Захвати нас лудило. Неки бес. Неки страх од себе. Нико више није спавао. Само смо пили. А вино је подсећало на крв. На те огромне локве... Било је чак оних који су мислили да је у чашама баш ТО...

ЖИВОТА

Богојављење. Дрвени мост на Ибру... Дувамо у прсте од ладноће, а попови развлаче некако дуго и споро...

ВАЛТЕР

Вајс је викао да то није хлеб. Да су му потурили мозак... печени мозак. Онда су Вајса везали и одвели.

ЖИВОТА

Па Свети Сава, школска слава. Свећа, колач, панаија... а дечји хор пева о „Богу правде“ и химну просветитељу. Предавање чита професорка, комуниста, а владика се љути, па онако, оде...

БОРИВОЈЕ

А зар Свети Сава није и опанчарска слава?

ЖИВОТА

Да шта је.

БОРИВОЈЕ

А како то?

ЖИВОТА

Па ваљда де је народ носио опанке, па мисле да је и он.

ВАЛТЕР

Резман и Бадер су се стално прали. Мислили су да имају велике, крупне мрље по себи које се никако не могу опрати...

ЖИВОТА

У фебруару, пекари и абације... код „Малог париза“... Па онда, на „Три јерарха“... Пругаста одела, свечане каруце... Цвет девојци...

ВАЛТЕР

Онда су Резмана и Бадера поставили на стражу, код дрвеног моста...

ЖИВОТА

А тек да видиш занатлијску забаву у „Југославији“... Свако вуче корпе, па размешта... Лутрија... Прасе трчи... Ватају га. Смеј, цика... Ихх!...

ВАЛТЕР

ОВО СЕ УОПШТЕ НЕ МОЖЕ ОПРАТИ написали су. Ставили су један другом цеви на груди и... опалили...

ЖИВОТА

А онда долази Сретење. Срећу се зима и пролеће... Па Бела недеља. Средином града иде свадба Краљевића Марка...

(Са уздахом)

И на крају причешће. Један по један прилазимо. Закану те, дају нафору, а хор пева: „Од бесмртности узмите“!.. И то би последње, ко оно Лазар у Самодрежи кад нас причешћиваше...

И прођоше ваљци преко јама, а оно лепо чујеш УЗДАХ из хиљада душа како се у небо диже.....

УЗ НАГРАЂЕНУ ДРАМУ „ПРАХ“

Реалистичко симболички дискурс целе октобарске драмске трилогије о Србији 41-ве, добио је у ПРАХУ свој коначан облик:

ТЕРМИТИ су народ, непобедив, неуништив, у својој борби за слободу. У том делу (из ране младости) писац тражи и разлог за веру у човека уопште (Ото Глезман).

КОЈОТИ су ирационализирана, кошмарна подсвест човекоубица, то њихово невољно, кризно осећање: да човека, ма колико пута убијао, никако га не можеш до краја — убити. Он се „враћа“ у њима, којотима, разара их и пати. Он израста са травом. Он је знак који ће се поштовати. Којоти су знак који смрди.

Којоти имају свој бес. Немоћан бес!

Ово дело говори о томе како човек-звер (у себи) тихо луди кад се најде туђег срца.

Трећи део ове трилогије којој је миље домовина и конкретно Краљево у свом смртном уздаку, та несаломива и од људских тела сазидана

препреке против које је све предузето што сила може предузети и пред којом се све у прах претворило, говори о пропасти фашизма. Овде је врло опипљиво објективизирани фашизам, по својој ирационалности и сомнибулији, раван неком свеопштем човековом суморном знаку и космичком злу које другачије не може — јер свака полуга покреће сваку полуку и јер је (по упрошћеном, старом веровању нашег народа) то ОНАЈ ДРУГИ, од једног духа и једног тела отргнути ђаво. Фашизам је, овде, рекло би се, не само свеопшти знак зла за човека, већ донекле, и тај суморни противзнак за његов разум: мозак нешто = ништа.

Али, човек овде узет у проседеу (Валтер) — и као тужан и као изманипулисан, оптимизира ужас тог некаквог фатума погрешне идеје и погрешног мозга. И то чиме? Грижом, тим искупљујућим метком испалењем у себе.

Симболизам и алегорика, узети у истинитом, чак конкретном времену, овде су само димензије (поетске или филозофске) психолошко-реалистичког поступка који се одликује и експресијом наше модерне драматургије и негде је на тој средишници.

Спољна, сижејска основа (сва три дела) је: да су главни носиоци радње — субјекти и извршиоци недела. Но сада се већ може констатовати (пошто је трилогија завршена) да они, ти субјекти и извршиоци — нису носиоци људске судбине нада ни било каквих моралних начела. Наду у овој трилогији увек бране жртве!

ПРАХ је крај једног прагматичног зла света на примеру једног уништеног Краљева. Фашизам као митологија себе и као прагматски цинизам, ЕГО-мизерија, у ПРАХУ се мирно прелама као прут на колелу српског сељака — коме је страна и сасвим далека та сулуд из мракова мишљења виђемовских цивилизација.

Насупрот томе, у традиционалном начину мишљења српског сељака, доброта је једноставна — или је нема! и узима се као со, као земља и као ваздух.

Живот за тог човека (који у делу носи име „Живота“) је „Жртвеник“. Сам он, на њему, свакодневни војник што свој живот брани — пушком, лукавством и мотиком. Жртвеник је древни жртвеник, праисконски жртвеник, и нешто као вечност човекова, а можемо га узети и као истински топоним, али то треба сматрати само као срећан стицај.

Ако пођемо од тога да „Валтер“ у драми, није представник — себе, већ много више и много шире: Немачког народа изманипулисаног до моралног уништења, онда је то бескрајни понор обичног човека претвореног у „обичног убицу“ — како он сам себе зове. А закључак? Закључак (који за Валтера и његов морални живот долази сасвим касно) је: да нема ослоња на другога већ да је човек дужан да се сам и лично супротставља злу!

Особито за ово дело је и то, што се у њему, први пут са извесном озбиљношћу а и са извесном консеквенцом за Свет, појављује такозвани „непријатељ човечанства број 1.“, Адолф Хитлер. Уколико у карактерологији овога лика има нешто од свих тих сулудих личности овога Света, онда треба схватити као страшну опомену за овај свет која се у делу ПРАХ завршава незавршеном реченицом: „Ако се једном опет роди таквав...“ Зашто незавршеном реченицом? Зар човечанство може поднети то још једанпут? Пред тим питањем ово дело остаје немо. А зар може неко тврдити да се тако нешто опет неће догодити?

В. С.